บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ได้นำเสนอแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการขยะมูลฝอยในครัวเรือน โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนดังต่อไปนี้

2.1 สถานการณ์ปัญหาขยะมูลฝอย

2.2 หลักการจัดการขยะมูลฝอย

2.3 ชุมชนกับการจัดการขยะมูลฝอย

- 2.3.1 ความหมายของชุมชน
- 2.3.2 ลักษณะความเป็นชุมชน
- 2.3.3 ความเข้มแข็งของชุมชน
- 2.3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชน
- 2.3.5 จิตสำนึกสาธารณะ

2.1 สถานการณ์ปัญหาขยะมูลฝอย

การเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัวของกิจการด้านอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม ชุมชนที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ล้วนแต่มีส่วนสัมพันธ์กับการเพิ่มปริมาณขยะจนเกินความสามารถของรัฐ หรือเทศบาลที่จะเก็บ ตลอดจนนำไปกำจัดอย่างถูกสุขลักษณะได้อย่างหมดสิ้น จึงทำให้มีขยะถูกทิ้งตามตรอก ซอยต่างๆ ตามแม่น้ำ ลำคลอง และแนวป่าเขา ลำธาร ซึ่งล้วนแต่ทำให้เกิดมลภาวะทางดิน น้ำ และอากาศตามมา แต่อย่างไรก็ดีปริมาณขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้นจากชุมชนทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2542 มีปริมาณที่ใกล้เคียงกับปี 2541 คือประมาณ 13.8 ล้านตันต่อปี หรือ 37,880 ตันต่อวัน โดยอัตราการเพิ่มปริมาณขยะมูลฝอยเมื่อเปรียบเทียบจากปี พ.ศ. 2541 เฉลี่ยร้อยละ 1.7 ต่อปี ทั้งนี้เนื่องจากสภาพการวิกฤตทางเศรษฐกิจมีผลต่อสภาพการกิน การอยู่ การใช้ ที่ทำให้เกิดขยะมูลฝอยไม่เพิ่มขึ้น (กรมควบคุมมลพิษ, 2543: 4) สำหรับสาเหตุการเพิ่มปริมาณขยะมูลฝอยในจังหวัดเชียงใหม่นั้น เมื่อพิจารณาสาเหตุ

พบว่ามีสาเหตุจากหลากหลายปัจจัยด้วยกัน จากการศึกษาเท่าที่ผ่านมาสามารถสรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

2.1.1 ปริมาณการให้บริการกำจัดขยะเพิ่มขึ้นมาก ปริมาณขยะที่เพิ่มมากขึ้นพิจารณาจากจำนวนประชากรที่ใช้บริการกำจัดขยะมูลฝอยที่เพิ่มขึ้น โดยดูจากจำนวนนักท่องเที่ยว นักทัศนาจรและผู้มาเยือนเชียงใหม่ และจำนวนนักเรียนและคนจากอำเภอรอบนอกที่เดินทางเข้ามาเรียน หรือทำงานในเขตเมืองเชียงใหม่ที่เพิ่มมากขึ้นทำให้ปริมาณขยะเพิ่มตาม สำหรับจำนวนประชากรล่าสุดของจังหวัดเชียงใหม่ ข้อมูล ณ วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ของศูนย์ประมวลผลสำนักงานทะเบียนกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย สถิติตามทะเบียนราษฎร์ของเทศบาลนครเชียงใหม่ระบุว่า มีประชากรจำนวน 1,587,465 คน นอกจากนี้มีประชากรที่ไม่ได้มีชื่ออยู่ในทะเบียนราษฎร์ของเทศบาลนครเชียงใหม่แต่เดินทางเข้ามาเรียนหนังสือหรือทำงานในเขตเมืองจำนวนมาก เช่น กรณีมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งมีประชากรประมาณ 20,000 คน ประกอบด้วยนักศึกษา อาจารย์และบุคลากรซึ่งส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาที่อื่น แต่ก็ใช้บริการของเทศบาลนครเชียงใหม่ และยังมีนักท่องเที่ยวและนักทัศนาจร แรงงานอพยพ จากการศึกษาของเบ็ญจา จิรภัทรพิมล (2535) เกี่ยวกับแรงงานสตรีในเมืองเชียงใหม่พบว่า มีสตรีตามอำเภอรอบนอกเดินทางเข้ามาทำงานในเมืองถึงร้อยละ 51.1 ของสตรีตัวอย่างที่ทำการศึกษา ส่วนอีกร้อยละ 23.8 เป็นสตรี และเศรษฐกิจนอกระบบซึ่งได้แก่ การค้าขายตามหาบเร่แผงลอย การรับจ้างซักรีด ส่วนที่เหลือร้อยละ 25.1 ของตัวอย่างที่ทำการสำรวจเป็นสตรีในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ นอกจากนั้นจากการศึกษาดังกล่าวยังพบว่า การเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้สร้างงานทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่สตรีในรัศมี 15 กิโลเมตรจากใจกลางเมือง และเป็นเหตุจูงใจอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการอพยพแรงงานเข้าสู่พื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

2.1.2 วิธีการดำเนินชีวิตสำหรับคนในเมืองเชียงใหม่มีการเปลี่ยนแปลงไป ประชาชนในเมืองเชียงใหม่นิยมซื้ออาหารปรุงสำเร็จจากร้านเพื่อบริโภคมากขึ้น นอกจากนี้รสนิยมในการบริโภคอาหารแบบตะวันตกที่เพิ่มจำนวนการบริการขึ้นทำให้มีการใช้ภาชนะสิ้นเปลืองชนิดใช้แล้วทิ้ง (disposable container) เพิ่มมากขึ้น และภาชนะที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นพลาสติกและโฟมซึ่งย่อยสลายยาก จึงทำให้ปริมาณขยะเพิ่มมากขึ้น และยากแก่การกำจัด สอดคล้องกับการศึกษาองค์ประกอบของขยะมูลฝอยในเขตเมืองเชียงใหม่ ของประพันธ์ เขมดำรง(สภาอาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538: 10-11) ระบุว่ากรณีขยะของเชียงใหม่สัดส่วนกระดาษและพลาสติกจะอยู่ประมาณร้อยละ 20- 25 ของขยะทั้งหมด และนอกจากนี้ธีรพล ตังคะเกต (สมนึก ชัชวาลย์, 2542: 26) ได้กล่าวถึงรูปแบบการดำรงชีวิตที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของขยะมูลฝอยไว้ด้วยเช่นกันกล่าวคือ การที่คนมารวมกลุ่มกันเป็น ชุม

ชนอยู่อย่างหนาแน่น คนกินมาก ใช้มาก ทำให้เกิดการผลิตขยะที่มากขึ้นตามมา วิถีการดำรงชีวิตก็ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ปัญหาขยะมีความซับซ้อนขึ้น เนื่องจากองค์ประกอบของขยะต่างไปจากเดิม มีวัสดุที่ย่อยสลายได้ยากขึ้น เช่น ยางรถยนต์ พลาสติก แก้ว โฟม โลหะต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้ปัญหาขยะก่อตัวมากขึ้นตามเมืองใหญ่ ๆ ทั่วโลก

2.1.3 การกำจัดขยะมูลฝอยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลนครเชียงใหม่และอำเภอต่างๆ ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการบริหารจัดการขยะ ไม่มีการกำจัดขยะโดยวิธีฝังกลบแบบถูกวิธี ทำให้ของเสียขยะซึมลงสู่ระดับน้ำใต้ดินบริเวณใกล้เคียง ทำให้น้ำบ่อตื้นของประชาชนเกิดการเน่าเสีย ประกอบกับกลิ่นขยะที่หมักหมมและไม่ได้รับการฝังกลบได้รบกวนประชาชน สอดคล้องกับรายงานสรุปสภาพการณ์และปัญหาการจัดการขยะมูลฝอยในภาคเหนือตอนบนของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 10 (2542: 35) ที่ได้ระบุว่าเนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขาดการศึกษาข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในการวางแผนการจัดการขยะมูลฝอยทั้งในปัจจุบันและอนาคตทำให้ยังมีปัญหาด้านประสิทธิภาพการจัดการขยะมูลฝอยไม่ถูกต้อง ส่วนใหญ่การกำจัดขยะมูลฝอยจะทำการกำจัดโดยการเทกองลงบนพื้น มีการเผา และฝังกลบเป็นบางระยะๆ ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ถูกต้องตามหลักสุขาภิบาลเพราะการสะสมของขยะมูลฝอย จะส่งผลกระทบก่อให้เกิดมลภาวะต่างๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น แหล่งต้นน้ำลำธารและพื้นที่เกษตรกรรม นอกจากนั้นยังเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรคติดต่อต่างๆ จึงทำให้เกิดการต่อต้านจากชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง นอกจากนี้เนื่องจากพื้นที่ในการกำจัดขยะมูลฝอยแบบฝังกลบไม่เพียงพอสำหรับปริมาณขยะมูลฝอยในปัจจุบันและอนาคต อีกทั้งยังมีปัญหาขาดเครื่องมือและอุปกรณ์ในการเก็บรวบรวมและกำจัดขยะมูลฝอยแบบฝังกลบ ทำให้ยังไม่มีการคัดแยกทิ้งขยะ และแยกการกำจัดขยะตามประเภท ทางด้านประชาชนนั้นพบว่า ประชาชนยังขาดความรู้ และความสำนึกต่อคุณค่าและปัญหาเรื่องขยะมูลฝอย

2.2 หลักการจัดการขยะมูลฝอย

2.2.1 ความหมายของขยะมูลฝอย

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า "มูลฝอย" หมายถึงเศษสิ่งของที่ทิ้งแล้ว หยากเยื่อ และคำว่า "ขยะ" หมายถึง หยากเยื่อมูลฝอย จะเห็นว่าตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำสองคำนี้เหมือนกันใช้แทนกันได้ (เอกสารการสอนชุดวิชาอนามัยสิ่งแวดล้อม, 2527: 361)

ตามพระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2535 ได้ให้คำจำกัดความ "มูลฝอย" คือ เศษกระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร เศษสินค้า เถ้า มูลสัตว์ และซากสัตว์ รวมถึงวัตถุอื่นใดซึ่งเก็บกวาดจากถนน ตลาด ที่เลี้ยงสัตว์หรือที่อื่น จะเห็นว่าตามความหมายในพระราชบัญญัติสาธารณสุขไม่มีคำว่า"ขยะ" (บุญต่วน แก้วปินตา, 2541: 3)

สรุปได้ว่า "ขยะมูลฝอย" หมายถึง บรรดาสิ่งของที่ไม่ต้องการใช้แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของแข็งจะเน่าเปื่อยได้หรือไม่ก็ตาม รวมตลอดถึงเถ้า ซากสัตว์ มูลสัตว์ ฝุ่นละออง และเศษวัตถุที่ทิ้งแล้วจากบ้านเรือนที่พักอาศัย สถานที่ต่างๆ รวมถึงสถานที่สาธารณะ ตลาดและ โรงงานอุตสาหกรรม ยกเว้นอุจจาระของมนุษย์ซึ่งเป็นปฏิกูลที่ต้องการเก็บและการกำจัดที่แตกต่าง ออกไป

แม้ "มูลฝอย" จะถูกใช้เป็นคำที่เป็นทางการ แต่เนื่องจากเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ทำให้มีผู้ใช้คำอื่นๆ แทนคำว่ามูลฝอย เป็นอันมากอาทิ คำว่า "ขยะ" "ขยะมูลฝอย" "หยากเยื่อ" "กากของเสีย" "สิ่งปฏิกูล" แต่โดยทั่วไปชาวบ้านไม่ใช้คำว่า "มูลฝอย" เหมือนทางราชการ แต่จะใช้คำว่า "ขยะ" แทน

2.2.2 ประเภทของขยะมูลฝอย

ประเภทของขยะมูลฝอยสามารถแบ่งตามแหล่งกำเนิดได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้ (บุญต่วน แก้วปินตา, 2541: 3-4)

1) ขยะมูลฝอยจากแหล่งเกษตรกรรม (Agriculture Waste) ของเหลือใช้ หรือขยะมูลฝอยที่เกิดจากแหล่งเกษตรกรรม เช่น เมล็ดพืช ผัก ผลไม้ เศษกิ่งใบไม้ ฯลฯ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะถูกทิ้งอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม หรือของเหลือใช้จากการเกษตรบางชนิด ซึ่งอาจนำมาใช้ผลิตเป็นอาหารสัตว์หรือนำมาใช้คลุมดิน ปัจุบันนี้ขยะมูลฝอยจากแหล่งเกษตรกรรมบางครั้งอาจมีขยะที่อาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพปะปนอยู่ได้ เช่น ภาชนะบรรจุสารพิษกำจัดศัตรูพืช

2) ขยะมูลฝอยจากแหล่งอุตสาหกรรม (Industrial Waste) เป็นขยะมูลฝอยที่เกิดจากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน หน่วยป้องกันสิ่งแวดล้อมแห่งสหรัฐอเมริกาคาดคะเนว่า การเพิ่มปริมาณขยะมูลฝอยอุตสาหกรรมมีอัตราเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 3 ต่อปี

3) ขยะมูลฝอยจากโรงพยาบาล (Hospital Waste) ได้แก่ของเสียติดเชื้อที่สัมผัสกับเลือด หรือน้ำเหลืองของคนไข้ ซึ่งอาจเป็นแหล่งแพร่กระจายเชื้อโรคได้

4) ขยะมูลฝอยจากชุมชน (Municipalities Waste or Domestic Waste) เป็นขยะมูลฝอยที่มาจากแหล่งชุมชน ผลิตจากบ้าน แหล่งธุรกิจ การบริการและสถาบันต่างๆ ในชุมชน จะมีลักษณะ ชนิด องค์ประกอบปะปนกันหลายชนิด เช่น แก้ว ผ้า กระดาษ โลหะ ยาง หนัง เป็นต้น

2.2.3 การจัดการขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิด การจัดการขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิด เป็นแนวคิดการจัดการขยะที่มีวิธีการเริ่มต้นจากประชาชนโดยให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการขยะมูลฝอย จากการศึกษาและทบทวนงานวิจัยในระยะที่ผ่านมาเกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอยในครัวเรือนพบว่า การจัดการขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิด เป็นวิธีการที่ดี และมีประสิทธิภาพที่สุด เนื่องจากวิธีการคัดแยกขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิดเป็นวิธีการที่ทำได้ง่าย ไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก เพียงให้แต่ละบ้านจัดให้มีภาชนะรองรับขยะมูลฝอยแยกกันไว้ในแต่ละส่วน สอดคล้องกับประสาน ตังสิกบุตร (2539: 181) ที่ได้เสนอว่าการจัดการขยะที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดจะเกิดได้ต่อเมื่อผู้สร้างขยะเป็นผู้จัดการขยะด้วยตนเอง การจัดการขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิดเป็นวิธีการที่ต้องการความร่วมมือจากประชาชนมากที่สุด เนื่องจากการกระทำดังกล่าวนอกจากจะทำให้เกิดผลดีต่อการจัดการขยะมูลฝอยแล้วยังเป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการทิ้งขยะมูลฝอยของประชาชนที่เหมาะสมด้วย ดังนั้นการแก้ไขให้ปริมาณของเสียน้อยลงเพื่อให้ง่ายต่อการจัดการ จึงต้องแก้ไขที่พฤติกรรมการทิ้งของเสียของคนในชุมชนเป็นหลักโดยวิธีการรณรงค์ หรือจูงใจให้คนในชุมชนหันมาถือปฏิบัติในการลดปริมาณของเสียเพื่อไม่ก่อให้เกิดปริมาณขยะมูลฝอยมากขึ้นโดยไม่จำเป็นและเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยเสริมให้การกำจัดขยะมูลฝอยมีประสิทธิภาพมากขึ้น เป็นการลดปริมาณขยะมูลฝอยที่แหล่งกำเนิด (Source Reduction) ก่อนที่จะไปแก้ที่ปลายเหตุ (End of Pipe) ต่อไป ซึ่งแนวทางในการจัดการขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิดมีดังนี้

1) การหลีกเลี่ยง (Reject) คือ การหลีกเลี่ยงหรืองดการใช้และบริโภคสิ่งที่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างของการหลีกเลี่ยงได้แก่ หลีกเลี่ยงการใช้โฟมในการบรรจุหีบห่อ หรือภาชนะต่างๆ การใช้ถุงพลาสติกที่ย่อยสลายได้เองในการบรรจุของ การใช้ถุงผ้าแทนถุงพลาสติกที่ย่อยสลายยาก หลีกเลี่ยงการใช้สารพิษทุกชนิด เช่น ดีดีที สารกำจัดแมลงทุกชนิด ฯลฯ หลีกเลี่ยงการใช้ผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนประกอบของสารซี เอฟ ซี

2) การลดปริมาณ (Reduce) คือ การลดขนาด จำนวน ปริมาณ วัสดุ ที่จะก่อให้เกิดขยะมูลฝอยตัวอย่างได้แก่ การใช้ตะกร้าในการไปซื้อของ การเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ที่บรรจุปริมาณเหมาะสมแทนการซื้อบ่อยครั้ง การใช้กระดาษสองหน้าในงานทั่วไป

3) การนำมาใช้ซ้ำ (Reuse) คือ การนำเอาสิ่งของนั้นกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ในสภาพเดิม ตัวอย่างของการนำมาใช้ซ้ำได้แก่ การนำถุงพลาสติกมาใช้เป็นถุงรวบรวมขยะมูลฝอย การนำขวดมาล้างเพื่อใช้บรรจุน้ำ หรือนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น

4) การซ่อมแซมเพื่อใช้ใหม่ (Repair) คือการนำของชำรุดเสียหายมาซ่อมแซมปรับปรุงเพื่อให้สามารถใช้งานได้ดังเดิม ตัวอย่างการซ่อมแซมได้แก่ การซ่อมแซม โต๊ะ เก้าอี้ อุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ เช่น เตารีด พัดลม ฯลฯ การปะยางในรถยนต์ หรือการหล่อดอกยางรถยนต์

5) การแปรสภาพเพื่อใช้ใหม่ (Recycle) คือการนำเอาวัสดุที่ไม่ใช้เข้าสู่กระบวนการแปรเปลี่ยนสภาพไปจากเดิม เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ใหม่ วิธีบางอย่างไม่ต้องใช้เทคโนโลยีมากนัก เช่น การทำรองเท้า หรือถังรองรับขยะมูลฝอยจากยางรถยนต์ การทำพรมเช็ดเท้าจากเศษผ้า ในบางวิธีต้องนำเข้ากระบวนการแปรสภาพโดยใช้เทคโนโลยีขึ้นสูง เช่น การนำแก้วมาหลอมใหม่ การนำเศษเหล็กไปหลอมใหม่เพื่อผลิตเหล็กเส้น ซึ่งการแปรสภาพใหม่โดยใช้เทคโนโลยีชั้นสูงนี้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นต้นได้โดยการแยกขยะมูลฝอยของตนเอง เพื่อนำไปขายให้ผู้รับซื้อของเก่าในท้องถิ่นซึ่งเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับตนเองอีกด้วย

การแยกวัสดุจากแหล่งกำเนิด (Source separation) เป็นขั้นตอนที่จำเป็นในระบบการจัดการขยะมูลฝอยเพราะช่วยลดปริมาณขยะมูลฝอยที่จะกำจัดในขั้นสุดท้าย และช่วยให้การแยกขยะมูลฝอยตามลักษณะองค์ประกอบ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำกลับไปใช้ประโยชน์ใหม่ แต่อาจแยกด้วยมือหรือเครื่องจักรกล การคัดแยกขยะมูลฝอยสามารถดำเนินการได้ตั้งแต่แหล่งกำเนิด โดยจัดวางภาชนะให้เหมาะสม ตลอดจนวางระบบการรวบรวมขยะมูลฝอยอย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับระบบการคัดแยกขยะมูลฝอย พร้อมทั้งพิจารณาความจำเป็นของสถานีขนถ่ายขยะมูลฝอย และระบบขนส่งขยะมูลฝอยไปกำจัดต่อไป แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอยในปัจจุบันมิใช่เพียงแต่กำจัดหรือทำลายให้หมดไปแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องพยายามทำให้เกิดผลตอบแทนให้มากที่สุดด้วยในเวลาเดียวกันวิธีการที่ดีที่สุด คือ การคัดแยกขยะมูลฝอยตั้งแต่แหล่งกำเนิดเพราะทำได้ง่าย ไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ซึ่งการคัดแยกประเภทขยะมูลฝอยจะทำให้ขยะมูลฝอยมีศักยภาพในการนำกลับมาแปรรูปใช้ประโยชน์ได้สูง เหมาะสมกับชนิดและคุณภาพของขยะมูลฝอย เพราะไม่ถูกปนเปื้อนจากขยะมูลฝอยชนิดอื่นๆ และช่วยลดปัญหาสภาพแวดล้อมในชุมชน เพราะจะช่วยลดปริมาณขยะมูลฝอยและลดปัญหาการแพร่กระจายของเชื้อโรคลงด้วย รวมทั้งช่วยให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานได้ผลดียิ่งขึ้นเพราะมีปริมาณขยะน้อยลง ค่าใช้จ่ายที่มีอย่างจำกัดก็จะสามารถใช้ได้เพียงพอมากขึ้นและลดเวลาการปฏิบัติงานลงได้ส่วนหนึ่ง อีกทั้งยังช่วยให้มีวัตถุดิบทดแทนทรัพยากรธรรมชาติ และลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังทำให้ประชาชนเกิดความสำนึกและความรับผิดชอบในการรักษาความสะอาดบ้านเรือนและชุมชนของตน ทำให้ครอบครัวได้รับค่าตอบแทนและการบริการกลับคืนมา

ในรูปการขายขยะมูลฝอยกลับคืนสู่กระบวนการผลิต โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการคัดแยกภายหลังการจัดเก็บขยะมูลฝอยไม่ว่าจะโดยใช้แรงคน หรือใช้เครื่องจักรกล และยังลดเวลาการคัดแยกลงอีกด้วย

2.2.4 การจัดการขยะมูลฝอยในครัวเรือน

1) การเก็บรวบรวมขยะมูลฝอยในครัวเรือน เป็นงานที่กระทำโดยประชาชนก่อนที่จะส่งให้บริการของรัฐเก็บขนและนำไปกำจัดในขั้นต่อไป ซึ่งถ้าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจต่อระบบการทำงานของหน่วยงานของรัฐ ตลอดจนเข้าใจถึงวิธีการกำจัดที่รัฐกำลังดำเนินการอยู่ประชาชนก็สามารถให้ความร่วมมือกับรัฐได้ถูกต้อง เป็นการลดภาระอันหนักที่รัฐกำลังประสบอยู่ เกี่ยวกับการเก็บขนและการกำจัด จุดเริ่มต้นของการรวบรวมขยะมูลฝอยเป็นหน้าที่ของแต่ละครัวเรือน สิ่งที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับระบบการรวบรวมขยะมูลฝอย จำรูญ ยาสมุทร(2535, 12-13) ได้กล่าวถึงระบบการรวบรวมขยะมูลฝอยที่ถูกหลักสุขาภิบาลดังนี้

1.1) ควรมีภาชนะรองรับขยะมูลฝอยที่ถูกหลักสุขาภิบาลไว้ประจำครัวเรือนเพื่อรองรับขยะมูลฝอยไว้ชั่วคราวก่อนที่จะนำไปกำจัดต่อไป โดยทั่วไปถังรองรับขยะมูลฝอยควรมีขนาดโตพอที่จะรองรับขยะมูลฝอยได้ตลอดระยะเวลาที่จะนำไปกำจัด และควรมีน้ำหนักเบาพอที่จะเคลื่อนย้ายได้สะดวกถึงแม้ว่าจะบรรจุขยะมูลฝอยเต็มแล้วก็ตาม นอกจากนี้ต้องมีความแข็งแรง น้ำไม่รั่วซึม อาจทำด้วยไม้หรือโลหะที่ไม่เป็นสนิม มีฝาครอบสนิท มีหูหิ้วเพื่อสะดวกในการยกและถ่ายเท เป็นรูปกลม และเรียบเพื่อง่ายในการทำความสะอาดถังนั้นไม่ควรมีขนาดสูงเกินไปจะทำให้หกล้มได้ง่าย และเพื่อให้มองเห็นได้ง่ายและป้องกันถังผุควรมีขาตั้งรองรับถัง สถานที่ตั้งถังรองรับขยะมูลฝอยควรตั้งอยู่ในที่ที่เหมาะสมสะดวกในการทิ้ง หรือการแยกขยะมูลฝอย

1.2) ไม่ควรนำขยะมูลฝอยไปกองทิ้งไว้ตามที่ต่างๆ ภายในบ้านหรือที่สาธารณะเพราะอาจก่อให้เกิดมลภาวะต่อผู้อื่นและต่อสิ่งแวดล้อม

1.3) ไม่ควรเผาขยะมูลฝอยตามที่ต่างๆ หรือแม้แต่ภายในบริเวณบ้านของตัวเอง เพราะการเผาขยะมูลฝอยทำให้เกิดควันและเขม่า เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

1.4) ควรมีการจัดสถานที่รวบรวมขยะมูลฝอย (Point of Collection) หรือสิ่งของ/วัสดุที่ไม่ใช้แล้วหรือใช้การไม่ได้ เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมก่อนที่จะนำไปกำจัดอีกทอดหนึ่งหรือเพื่อนำมาซ่อมแซมปรับปรุงไว้ใช้ประโยชน์ในโอกาสต่อไป

1.5) ขยะมูลฝอยที่เป็นอันตรายเช่น เศษแก้ว ใบมีดโกนที่ใช้แล้ว ถ่านไฟฉาย แบตเตอรี ฯลฯ ควรมีสถานที่เก็บรวบรวมที่เป็นสัดส่วน ปลอดภัยจากเด็ก สัตว์เลี้ยง และแหล่งพลังงานความร้อนต่างๆ ก่อนนำไปกำจัดควรเก็บใส่ถุงปิดให้มิดชิด และแยกทิ้งต่างหาก

1.6) ถังรองรับขยะมูลฝอยสามารถที่จะดัดแปลงนำภาชนะที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้ว เช่น ถังสี ถังผงซักฟอก ฯลฯ นำมาเป็นถังรองรับขยะมูลฝอยได้

1.7) ระบบการรวบรวมขยะมูลฝอยในครัวเรือนโดยทั่วไปจะมีอยู่ 3 ระบบ คือ

1.7.1 ระบบถังรวม (One -Can System) คือสร้างเป็นถังรวมเพื่อใช้เป็นที่รวบรวมขยะมูลฝอยทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นขยะมูลฝอยเปียก ขยะมูลฝอยแห้ง และขี้เถ้า

1.7.2) ระบบสองถัง (Two Can System) คือรวบรวมขยะมูลฝอยโดยใช้ภาชนะ 2 ใบ ใบแรกใส่ขยะมูลฝอยเปียก ใบที่สองใส่ขยะมูลฝอยแห้งและขี้เถ้า

1.7.3) ระบบสามถัง (Three - can System) คือเก็บรวบรวมขยะมูลฝอยโดยแบ่งแต่ละชนิดใส่ลงถังแต่ละใบไม่ปะปนกัน

ระบบการรวบรวมขยะมูลฝอยในครัวเรือน ควรมีการกำหนดหรือตกลงกันเองภายในครัวเรือน ทั้งนี้เพื่อเป็นที่เข้าใจและการยอมรับของสมาชิดในครัวเรือน แต่อย่างไรก็ตามระบบที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปคือระบบสองถัง และระบบสามถัง ส่วนการเก็บขนและนำไปกำจัดควรคำนึงถึงความสะดวกของพนักงานเก็บขนขยะมูลฝอย เช่น การใส่ภาชนะที่ปิดมิดชิด สะดวกในการยกหรือขนย้ายใส่รถเก็บขน ขยะมูลฝอย และควรส่งเสริมให้สมาชิกในครัวเรือนทุกคนเข้ามีส่วนร่วมในการรวบรวมขยะมูลฝอยในครัวเรือน

2) การคัดแยกขยะมูลฝอยในครัวเรือน กรรมวิธีคัดแยกขยะมูลฝอย เทวัญ พัฒนพงศ์ศักดิ์ (2540: 14) ได้สรุปว่ากรรมวิธีการคัดแยกขยะมูลฝอยโดยทั่วไปมี 2 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การแยกวัสดุที่ยังมีประโยชน์จากแหล่งกำเนิดขยะมูลฝอย (Recycling Source Separation) การแยกวัสดุนี้จะถูกทำการคัดแยกตั้งแต่แหล่งกำเนิด เช่นบ้านเรือน โรงเรียน ตลาด ฯลฯ โดยที่ผู้ทิ้งขยะมูลฝอยจะแยกประเภทขยะมูลฝอยแต่ละชนิดและทิ้งลงในถังรองรับขยะมูลฝอยหรือภาชนะใส่ขยะมูลฝอยเฉพาะประเภทที่ได้จัดเตรียมไว้ กิจกรรมการแยกวัสดุจากแหล่งกำเนิดนี้เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งของระบบการจัดการขยะมูลฝอย เพราะปริมาณของขยะมูลฝอยที่ต้องกำจัดรวมกันหมายถึงค่าใช้จ่ายเพื่อจัดการขยะมูลฝอย ซึ่งจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถในการควบคุมกิจกรรมการแยกขยะมูลฝอยนี้เอง

ขั้นตอนที่ 2 การแยกวัสดุที่ยังมีประโยชน์ออกจากกองขยะมูลฝอยรวม ส่วนมากจะทำที่สถานีขนถ่ายขยะมูลฝอยหรือโรงแปลงรูปขยะมูลฝอย (Recycling - Materials Recovery) วิธีการที่นิยมใช้ ได้แก่ การย่อยขนาดของขยะมูลฝอยให้เล็กก่อนแล้วแยกส่วนหนักและส่วนเบาออกจากกันด้วยการพ่นอากาศ จากนั้นนำส่วนหลังของขยะมูลฝอยที่ได้มาแยกเหล็ก อลูมิเนียม และแก้ว ออกจากส่วนอื่นๆ เพื่อ นำไปใช้เป็นวัตถุดิบของกระบวนการผลิตใหม่ต่อไป

การคัดแยกขยะมูลฝอย ณ แหล่งกำเนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากครัวเรือน เป็นสิ่งที่สำคัญและจะเกิดอรรถประโยชน์มากกว่าการคัดแยกขยะมูลฝอยที่กองขยะมูลฝอยรวม ณ สถานที่กำจัด เพราะจะใช้จ่ายที่น้อยกว่า ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยกว่า คุณภาพของวัสดุที่คัดแยกจะดีกว่า และประชาชนมีส่วนร่วมมากกว่า ซึ่งการแยกขยะมูลฝอยในครัวเรือนสามารถกระทำโดย

2.1 เศษอาหาร เศษผัก ผลไม้ ควรมีการแยกทิ้งลงในภาชนะที่ฝาปิด ไม่รั่วซึมนำไปเลี้ยงสัตว์ เช่น สุกร ไก่ เป็ด หรือนำไปฝังกลบ

2.2 เศษใบไม้ กิ่งไม้ หญ้า สารอินทรีย์ ที่ย่อยสลายได้ ควรมีสถานที่รวบรวมนำไปทำปุ๋ยหมัก

2.3 เศษกระดาษ ควรแยกประเภทเป็น หนังสือเก่า หนังสือพิมพ์ เศษกระดาษกล่องกระดาษแล้วนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น เช่น นำไปบริจาค หรือนำไปขาย

2.4 เศษผ้า หรือเสื้อผ้าที่ไม่ใช้แล้ว ควรแยกนำมาทำเป็นผ้าขี้ริ้วทำความสะอาดผ้าเช็ดมือ หรือนำไปบริจาคให้ผู้อื่น

2.5 พลาสติก ได้แก่ ถุงพลาสติก ขวดพลาสติก ภาชนะที่ทำด้วยพลาสติกต่างๆ แยกแล้ว นำมาใช้ประโยชน์ เช่นใช้เป็นถุงรวบรวมขยะมูลฝอย หรือรวบรวมไว้เพื่อขาย

2.6 ขวดแก้ว กระป๋องเครื่องดื่มต่างๆ เศษโลหะ ควรแยกและนำไปใช้ประโยชน์ หรือนำไปกำจัด

2.7 ขยะมูลฝอยที่เป็นอันตรายต่างๆ เช่น ซากถ่านไฟฉาย ซากแบตเตอรี กระป๋องยา ฆ่าแมลง ควรแยกแล้วนำไปกำจัดหรือทำลายตามความเหมาะสม

Neal and Schuble อ้างใน สุรศักดิ์ สุนทรลาภ (2538 : 35) ได้กล่าวถึงวิธีการที่จะให้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการคัดแยกขยะมูลฝอยว่าจะต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) สร้างความยุ่งยากในการดำเนินการ หรือการปฏิบัติแก่ชุมชน (ครัวเรือน) ให้น้อยที่สุด 2) พยายามโน้มน้าวจิตใจด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อชักชวนให้ครัวเรือน ให้ความร่วมมือกับโครงการ 3) ชี้แจงให้ ประชาชนรู้ว่าโครงการจะให้ประโยชน์อะไรแก่ครัวเรือนและชุมชน

ดังนั้นขั้นตอนในการปฏิบัติเพื่อให้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการคัดแยกขยะมูลฝอย ควรจะให้ชุมชนหรือครัวเรือนเป็นผู้รับผิดชอบ หรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ ซึ่งจะต้องรับผิดชอบต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวที่เกิดขึ้น มีการจัดระบบเก็บขนให้เหมาะสม โดยเฉพาะการจัดเก็บขยะมูลฝอยจากครัวเรือนสนับสนุน และอำนวยความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมของประชาชนโดยการจัดหาภาชนะ หรือถังรองรับขยะมูลฝอยแยกประเภทบริการแก่ครัวเรือน และชุมชนให้ทั่วถึง รวมทั้งต้องมีการเก็บขนขยะมูลฝอยที่แยกประเภททุกวัน เช่นเดียวกับที่เก็บขนขยะมูลฝอยทั่วไป ตลอดจนประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนรับทราบโครงการ และผลที่ได้รับจากโครงการ

3) การนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์ ในปัจจุบันการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์จัดเป็นมาตรการที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก และมีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะนำมาปฏิบัติในการนำมาแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยซึ่งเป็นปัญหาในการจัดการมากยิ่งขึ้นในปัจจุน ในการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์มีอยู่หลายวิธีการขึ้นอยู่กับสภาพและคุณสมบัติของขยะมูลฝอย และความรู้ความเข้าใจในเทคโนโลยี หรือทักษะที่ใช้ตลอดจนองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สถานที่ ค่าใช้จ่าย ตลาดรองรับ และความเข้มงวดของกฎหมายที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่ง Gotoh (สมบูรณ์ ขันเมือง, 2542: 18-20) ได้จำแนกไว้เป็น 3 กลุ่มคือ

3.1) ประเภทขยะมูลฝอยที่สามารถนำกลับมาใช้เป็นวัตถุดิบใหม่ มีได้ 2 รูปแบบ คือการนำขยะมูลฝอยไปใช้ผลิตสินค้าใหม่ในรูปแบบเดิม และการนำขยะมูลฝอยไปใช้ผลิตสินค้าใหม่โดยเปลี่ยนสภาพไปจากรูปแบบเดิม การนำขยะมูลฝอยไปใช้ผลิตสินค้าใหม่ในรูปแบบเดิม ได้แก่ เศษกระดาษ ใช้เป็นวัตถุดิบในโรงงานผลิตกระดาษ ขวดที่ปนเปื้อนน้อยจะถูกนำไปหมุนเวียนใช้ใหม่เมื่อผ่านการทำความสะอาดแล้ว เศษพลาสติกใช้เป็นวัตถุดิบในโรงงานหลอมพลาสติก วิธีการนำขยะมูลฝอยไปใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้จะช่วยประหยัดทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าแม้คุณภาพของ สินค้าที่ผลิตได้จะด้อยลงไปบ้างก็ตาม แต่ก็เป็นวิธีที่ช่วยลดปริมาณขยะมูลฝอยตกค้างและลดปัญหาสิ่งแวดล้อมไปได้ อีกทั้งยังช่วยให้เกิดการกระจายรายได้มีการสร้างงานให้กับกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องในระบบซื้อขายแลกเปลี่ยนแปลงของเก่าอีกด้วย การนำขยะมูลฝอยไปใช้ผลิตสินค้าใหม่โดยเปลี่ยนสภาพไปจากรูปแบบเดิม ได้แก่ ขยะมูลฝอยประเภทอินทรีย์สารที่สามารถย่อยสลายได้ส่วนใหญ่คือพวกขยะมูลฝอยสด เช่น เศษพืชผักผลไม้ เศษอาหาร กระดูกสัตว์ มูลสัตว์ต่างๆ วิธีการใช้ประโยชน์จากขยะมูลฝอยเหล่านี้จะกระทำโดยการนำไปผลิตเป็นอาหารสัตว์ หรือนำไปทำปุ๋ยหมักเพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตรซึ่งนอกจากจะเป็นการลดปริมาณขยะมูลฝอยลงแล้ว ยังเป็นการทำ

ให้เกิดธุรกิจซื้อขายผลิตภัณฑ์ใหม่ และทำให้ต้นทุนในการเลี้ยงสัตว์และการเกษตรลดลง อีกยังช่วยลดปัญหาเน่าเสียของขยะมูลฝอยสดที่จะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมได้ในขณะเดียวกันอีกด้วย

3.2) ประเภทขยะมูลฝอยที่สามารถนำไปเป็นพลังงาน จะเป็นขยะมูลฝอยประเภทที่มักจะมีสารประกอบที่สามารถเผาไหม้ได้ปนอยู่จำนวนมาก ได้แก่ ขยะมูลฝอยจำพวก กระดาษ ผ้า พลาสติก

3.3) ประเภทขยะมูลฝอยที่สามารถนำไปปรับปรุงที่ดิน ขยะมูลฝอยที่เหลือจากการนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าใหม่และการนำไปใช้ประโยชน์ด้านพลังงานแล้ว ส่วนที่เหลือจากนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงพื้นที่ได้โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นหลุมเป็นบ่อ พื้นที่ที่ต้องการยกระดับความสูง ซึ่งการนำขยะมูลฝอยไปฝังกลบอย่างถูกหลักสุขาภิบาลในพื้นที่ดังกล่าว นอกจากจะเป็นการลดปริมาณขยะมูลฝอยลงแล้ว ยังเป็นการลดปัญหาด้านกลิ่น พาหะนำโรคที่มีสาเหตุมาจากขยะมูลฝอยได้อีกด้วย

ผลดีของการนำขยะมูลฝอยไปใช้ประโยชน์ในทุกวิธีการสามารถที่จะสรุปได้ ดังนี้

- ช่วยลดประมาณขยะมูลฝอยที่ต้องกำจัด
- เพิ่มอุปทานของทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องใช้ในการผลิตสินค้าของระบบ
- ประหยัดเชื้อเพลิงธรรมชาติที่ถูกนำมาใช้เป็นพลังงาน เช่น ถ่านหิน น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ ไม้ฟืน เป็นต้น
- ทำให้มีพลังงานเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันได้เพิ่มมากขึ้น
- ช่วยให้ผลิตภัณฑ์ประชาชาติและการกระจายรายได้เพิ่มขึ้นเพราะมีการสร้างงานเกิดขึ้น
- มีธุรกิจซื้อขายของเก่า เกิดธุรกิจซื้อขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากขยะมูลฝอย
- ช่วยลดปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อมที่อาจจะเกิดจากขยะมูลฝอยเน่าเสีย
- ช่วยลดปัญหาด้านการจัดการขยะมูลฝอยให้มีประสิทธิภาพทั้งในด้านการเพิ่มอุปทานของการกำจัดขยะมูลฝอย และลดค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้ในการดำเนินการ

จะเห็นได้ว่าการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์เป็นการสร้างคุณค่าขยะมูลฝอยขึ้นมาใหม่ และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวและพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพได้อีกมากในอนาคต เพราะนอกจากเป็นวิธีการลดปริมาณขยะมูลฝอยแล้วยังเป็นการสร้างงานและเพิ่มรายได้เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้น เป็นการช่วยลดปัญหาสิ่งแวดล้อมลงไปด้วย ความสำคัญของการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้และเกิดผลดีทั้งในแง่เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการ

ส่งเสริมสนับสนุนในการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์ในทุกระดับทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน จึงเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็น ทั้งนี้อาจมีการใช้มาตรการทางภาษีและกฎข้อบังคับกฎหมายด้านสิ่งแวดล้อมในการที่จะใช้เป็นเครื่องมือส่งเสริมสนับสนุนให้มีการนำขยะมูลฝอยกลับมาใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

4) การกำจัดขยะมูลฝอย ปัจจุบันปัญหาที่เกิดจากขยะมูลฝอยได้เพิ่มทวีมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณขยะมูลฝอยได้เพิ่มมากขึ้น การที่จะใช้วิธีการกำจัดวิธีใดนั้นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้(ชาลี อ่องพะ, 2538: 52-53) 1) ลักษณะและปริมาณของขยะมูลฝอย 2) สถานที่ (Location Area) 3) ค่าใช้จ่ายในการลงทุน (Initial Cost) 4) ค่าใช้จ่ายในกระบวนการกำจัด (Operation Cost) 5) การนำผลผลิตจากการกำจัดขยะมูลฝอยไปใช้ประโยชน์ 6) ผลกระทบของการกำจัดขยะมูลฝอยต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและ7) ได้แก่ กฎระเบียบและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

จะเห็นว่าองค์ประกอบที่ควรจะนำมาพิจารณาถึงวิธีในการกำจัดนั้น ต้องพิจารณาหลายๆ ด้านด้วยความรอบคอบและให้เกิดประโยชน์ ตลอดจนประหยัดในทุกๆ ด้าน และสุดท้ายจะต้องคำนึงถึงสิ่งที่ต้องสูญเสียไปพร้อมๆ กับวิธีการกำจัดด้วย นั่น คือ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

วิธีการกำจัดขยะมูลฝอย มีวิธีการหลายวิธีดังนี้

4.1) การกำจัดขยะมูลฝอยแบบฝังกลบ (Sanitary Landfill) คือการกำจัดด้วยการบดอัดขยะมูลฝอยด้วยเครื่องจักรกล เพื่อให้ขยะมูลฝอยยุบตัวหรือมีความหนาแน่นมากขึ้น เสร็จแล้วมีการบดอัดปิดทับผิวขยะมูลฝอยที่บดอัดแล้วด้วยวัสดุถมกลบ (Cover Material) หรือดินที่มีความ เหมาะสมแล้วปล่อยให้ขยะมูลฝอยเกิดการสลายตัวไปอย่างช้าๆ ประมาณ 3-5 ปี หลังจากนั้นสามารถใช้พื้นดินดังกล่าวทำประโยชน์ต่าง ๆ ได้

4.2) การกำจัดโดยวิธีการหมักทำปุ๋ย (Composing) คือการย่อยสลายอินทรีย์สารโดยอาศัยขบวนการทางชีววิทยาของจุลินทรีย์ที่ย่อยอินทรีย์สารที่ย่อยได้ให้เป็นธาตุอาหารที่ค่อนข้างจะ คงรูปโดยมีสีดำค่อนข้างแห้ง และมีคุณค่าในการนำไปใช้ในการปรับปรุงคุณภาพดิน

4.3) การกำจัดขยะมูลฝอยโดยวิธีเผา (Incineration) คือการเผาในเตาเผาที่ถูกหลักสุขาภิบาล ซึ่งจะทำให้การเผาไหม้เป็นไปอย่างสมบูรณ์ไม่ทำให้เกิดกลิ่นและควัน รวมทั้งไม่ทำให้เกิดปัญหาทางด้าน มลภาวะทางอากาศ (Air Pollution) ขึ้นได้

2.3 ชุมชนกับการจัดการขยะมูลฝอย

2.3.1 ความหมายของชุมชน

ความหมายของชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือบริเวณเล็กๆ ที่หมายถึงหน่วยทางการปกครองในระดับหมู่บ้านเท่านั้น ความหมายของชุมชนมีทั้งรูปธรรมและนามธรรม มีหลายขนาดและหลายระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับโลกก็ได้

ความเป็นชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกันจะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วยมีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง จะเรื่องใดก็แล้วแต่ และมีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน (ประเวศ วะสี , 2541: 6) ในขณะที่พระธรรมปิฎก (2539: 72) ได้ให้ความหมายของชุมชนอาจเปรียบเทียบได้กับคำว่า "สังฆะ" ในความหมายของหมู่คณะเป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร คือการที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ (พระศาสดา) เป็นกัลยาณมิตร คือผู้ที่จะช่วยเหลือเกื้อหนุนผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตที่ดีให้เป็นชีวิตที่เจริญงอกงาม และผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกันเอื้ออาทรต่อกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามขึ้น เมื่อแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จากการสังฆะหรือชุมชนแต่ละบุคคลก็ต้องเป็นส่วนประกอบหรือส่วนร่วมที่ดี เพื่อช่วยเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อสังฆะหรือชุมชนด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตามการให้คำนิยามชุมชนจำนวนมาก มักจะระบุถึงองค์ประกอบที่สำคัญเกี่ยวกับที่ตั้งหรืออาณาบริเวณของชุมชนอยู่ด้วยซึ่งหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่งมีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรมและมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน (Mask S. Homan , 1994: 82) แต่องค์ประกอบด้านพื้นที่ก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่ขนาดเล็ก หรือหน่วยทางการปกครองระดับพื้นฐานเท่านั้น ชุมชนอาจหมายถึงกลุ่มคนที่ใช้ชีวิตร่วมกันตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและใหญ่กว่าระดับหมู่บ้าน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538: 14) นอกจากการให้ความหมายว่าชุมชนต้องมีองค์ประกอบทางพื้นที่แล้วงานเขียนบางชิ้นตีความหมายของคำว่า "ชุมชน" ในระดับ เดียวกับคำว่า "สังคมหมู่บ้าน" ซึ่งเป็นหน่วยของสังคมหรือหน่วยทางการปกครองขนาดเล็กในระดับพื้นฐานที่มีการอยู่รวมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่บริเวณนั้น

ในการดำรงชีวิตโดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกันใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กร หรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ ต่างๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึงสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนา หรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ (ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2536: 37) ชุมชนอาจจะได้รับการนิยามในลักษณะต่างๆ กัน ความสำคัญของความเป็นชุมชนคือการที่กลุ่มคนได้สร้างสรรค์บางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นด้วยตนเอง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างกันคุณลักษณะหรือเอกลักษณ์ของตนเอง และการทำงานร่วมกัน ความเป็นชุมชนไม่ใช่สิ่งที่คงที่อยู่ตลอดเวลา อาจเกิดขึ้นและสลายไปได้ ในบางขณะก็มีความเข้มแข็งเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ยุ่งยาก แต่ในบางขณะก็อาจจะไม่มีพลัง และสูญสลายไป หรืออาจจะฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อีกก็ได้ มีการปรับเปลี่ยนไป อาจสรุปได้ว่าความเป็นชุมชนเป็นทั้งขบวนการ และกระบวนการของประชาชนในการปรับตัวเพื่อสร้างความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมทางการเมืองในรูปแบบใหม่ที่ประชาชนมีสิทธิในการกำหนดโครงสร้าง ระเบียบ กติกา และควบคุมทรัพยากรของตนเอง (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543: 11)

2.3.2 ลักษณะของความเป็นชุมชน

ชุมชนในที่นี้ได้แบ่งการนำเสนอเป็น 4 ลักษณะด้วยกันคือ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนในฐานะขบวนการประชาชน ชุมชนแนวมนุษยนิยมหรือชุมชนเชิงอุดมคติ และชุมชนในรูปแบบใหม่หรือชุมชนเสมือนจริง (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 29-42)

1) ชุมชนหมู่บ้าน

1.1) ชุมชนหมู่บ้านในฐานะหน่วยพื้นฐานแห่งการพึ่งตนเอง สามารถมองได้ 2 รูปแบบดังนี้ 1) เป็นการมองชุมชนในลักษณะที่จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานสัมพันธ์ของผู้คนที่รู้จักกันอย่างใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์จากในพื้นที่นั้นร่วมกัน และมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตในหน่วยทางสังคมขนาดเล็กที่คนกลุ่มหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยน การพึ่งพารวมทั้งความขัดแย้ง ที่สำคัญคือชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบพื้นฐานของสังคมที่มีศักยภาพในการจัดให้มีกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและจิตใจ ในระยะแรกชุมชนหมู่บ้านเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในสังคมขนาดเล็กในชนบทหรือหมู่บ้านที่สมาชิกหรือชาวบ้านหาอยู่หากินกับธรรมชาติ พึ่งพาตนเองและไม่ค่อยถูกจัดการโดยรัฐ ความเป็นชุมชนของหมู่บ้านไทยแต่เดิมมีความสำคัญอยู่ที่ความเป็นญาติพี่น้อง ไม่ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นทรัพย์สินส่วนตัว แต่ถือว่าเป็นส่วนกลางของสมาชิกในครอบครัวสำหรับเป็นที่อาศัยทำกิน

เท่านั้น การผลิตก็เป็นการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในครอบครัวและภายในหมู่บ้านเป็นหลัก หากมีเหลือก็นำไปขายหรือแลกเปลี่ยน ฐานะความเป็นอยู่จึงไม่แตกต่างกันมากผู้คนยังไม่รู้จักสะสมเงินทองเพราะไม่มีจะให้สะสม การมีชีวิตในหมู่บ้านแต่เดิมนั้นเป็นสังคมในวงแคบแม้จะมีหลักฐานว่าบางหมู่บ้านมีการติดต่อค้าขายกับภายนอกอย่างกว้างขวางแต่ก็ไม่อาจนำมาเป็นข้อสรุปอธิบายภาพของหมู่บ้านไทยโดยทั่วไปได้ ดังนั้นชาวบ้านจะต้องพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และมีศาสนาพุทธเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ต่อมาภายหลังที่หมู่บ้านได้รับแรงกระทบจากรัฐและระบบทุนนิยม โดยเฉพาะระบบกรรมสิทธิ์เอกชนชีวิตความเป็นอยู่และระบบความสัมพันธ์ที่เคยมีมาแต่เดิมก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ความผูกพันธ์ต่างๆ ก็ลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม ฉัตรทิพย์ นาถสุภา(อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543: 5) มีความเห็นว่าการที่ชุมชนหมู่บ้านยังมีความคงทนอยู่ได้เป็นระยะยาวนานเนื่องจากเหตุปัจจัยต่างๆ ได้แก่ แรงเกาะเกี่ยวของชุมชน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งด้านการผลิต ด้านสังคม และด้านวัฒนธรรมมีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ และรัฐไม่ได้เข้าไปจัดการหรือแทรกแซงในหมู่บ้านอย่างลึก

1.2) ชุมชนหมู่บ้านในฐานะหน่วยทางปกครอง หมู่บ้านเป็นหน่วยทางสังคมระดับฐานล่างที่มีความสัมพันธ์เป็นลำดับช่วงชั้นต่ำกับระดับที่เหนือกว่าตามโครงสร้างทางการปกครองที่ประกอบด้วย หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และประเทศ ชุมชนหมู่บ้านเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านสื่อความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลายๆ บ้านหรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง และเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สุดที่ทางราชการกำหนดให้เป็น "หมู่บ้าน" มีความหมายเป็นหน่วยทางการปกครองของทางราชการ ซึ่งในความจริงแล้วความเป็น ชุมชนอาจจะไม่มีในหมู่บ้านหรือดำรงซ้อนอยู่ในทั้งหมดหรือบางส่วนของหมู่บ้านก็ได้

ประเทศไทยเริ่มทำการพัฒนาชนบทอย่างมีแผนในปี 2485 ตามแผนการบูรณะชนบทของประเทศประกอบกับการจัดตั้งกรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งกำหนดให้พัฒนากรปฏิบัติงานในหมู่บ้านความเป็นชุมชนจึงถูกกำหนดตามหน่วยทางการปกครองขนาดเล็กคือหมู่บ้าน แม้ว่าบางชุมชนจะประกอบไปด้วยหลายหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กันแต่เดิมหรือเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ต่อมามีการแยกเป็นหมู่บ้านใหม่ภายหลัง ตามเกณฑ์การจัดตั้งหมู่บ้านของทางราชการ หากยังคงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีสถาบันทางสังคมต่างๆ ร่วมกันหรือมีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ป่า ลุ่มน้ำ ฯลฯ เป็นต้น แต่โครงสร้างการจัดการในประเด็นเรื่องราวต่างๆ จะแบ่งแยกไปตามหมู่บ้านหรือเขตการปกครองในระดับต่างๆ มากกว่าจะพิจารณาถึงความเป็นชุมชนที่กลุ่มคนมีสายสัมพันธ์หรือการเกาะเกี่ยวกันข้ามเขตการปกครอง ดังนั้นโดยความหมายนี้ ชุมชนจึงหมายถึงหมู่บ้านอันเป็นเขตการปกครองของรัฐ ซึ่งเป็นความหมายที่มีความจำกัดในการประสานพลังและความเชื่อมโยงในด้านต่างๆ หรือหากจะประสาน

ความร่วมมือกันในระดับสูงขึ้นก็จะกำหนดจากเขตการปกครองเช่นกัน เช่น กลุ่มกิจกรรมในระดับต่างๆ หรือปัจจุบันมีความนิยมจัดตั้งเป็นประชาคมตำบล ประชาคมอำเภอ และประชาคมจังหวัด ที่กระบวนการจัดการก็ยังคงอยู่ในมือของฝ่ายราชการเป็นหลักอยู่นั่นเอง

2) ชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคม ความเป็นชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคม (social movement) เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนโดยการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสาระสำคัญไม่ได้อยู่ที่ปริมาณของคนที่มารวมตัวกัน แต่อยู่ที่สำนึกเชิงอุดมการณ์ และกระบวนการในการจัดการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน ความเป็นชุมชนในลักษณะนี้เห็นได้ชัดเจนในพัฒนาการของประชาสังคมและเครือข่าย ชุมชน-ประชาสังคมนั้นเกิดขึ้นจากการวิพากษ์ระบบของ “ภาครัฐ” และ “ภาคธุรกิจเอกชน” ที่มีบทบาทชี้นำ หรือครอบงำความคิดและทิศทางการพัฒนาของสังคม โดยที่ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบาย ทิศทางการพัฒนาและการจัดกิจกรรมสาธารณะค่อนข้างน้อยรวมทั้งการมองเห็นข้ออ่อนของประชาธิปไตยแบบตัวแทนหรือพรรคพวกและกลุ่มผลประโยชน์ จึงเกิดการเรียกร้องและหรือต้องการอุดช่องว่างด้วยการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการเสริมพลังอำนาจให้กับ “ภาคประชาชน” ซึ่งเป็นฝ่ายถูกกระทำให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในนโยบาย ทิศทางการพัฒนา หรือกิจกรรมสาธารณะดังกล่าวในฐานะของผู้กระทำ ในขณะเดียวกัน นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ของไทยก็กล่าวถึง “พลังที่สาม” ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะ ภาค ประชาชนโดยไม่รวมภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคอื่นๆ โดยเห็นว่าการแก้ไขปัญหาพื้นฐานของสังคมควรให้ความสำคัญกับพลังที่สามหรือ **พลังของสังคม** ถ้าสังคมโดยรวมเข้มแข็ง นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษา ชาวบ้าน ร่วมแรงร่วมใจกัน ปัญหาต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานก็จะสามารถเปลี่ยนแปลงได้ทั้งนี้สังคมเข้มแข็งจะมีลักษณะของการกระจายพลังทางสังคมของคนที่มาจากหลากหลายอาชีพ และทุกภูมิภาคของประเทศ นอกจากนี้ปัญหาที่มีผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้านหรือพื้นที่ขนาดเล็กอย่างรุนแรงนั้น พบว่าหลายกรณีเป็นปัญหาที่มีสาเหตุในเชิงโครงสร้างเป็นกระแสจากภายนอกรวมทั้งในระดับสากลด้วย ลำพังกำลังความสามารถของชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งไม่อาจจัดการกับประเด็นปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนเช่นว่านี้ได้ จำเป็นต้องอาศัยพลังความสามารถจากหลายฝ่ายและกระบวนการจัดการที่แตกต่างไปจากเดิม กระบวนการดำเนินงานที่จำกัดอยู่ในกลุ่มหรือพื้นที่ขนาดเล็กจึงมีพัฒนาการเป็นเครือข่ายเพื่อสร้างพลังความเชื่อมโยงที่กว้างขวางมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนซึ่งเป็นขบวนการทางสังคม เป็นอุดมการณ์เชิงอำนาจ ที่เกิดขึ้นจากความสำนึกของคนในสังคมต่อปัญหาสาธารณะหรือปัญหาที่ตนเองร่วมเผชิญอยู่โดยตรง เป็นเรื่องวิกฤติ

และมีความยุ่งยากซับซ้อนยากแก่การแก้ไขด้วยวิธีการและกระบวนการแบบเดิม จึงรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรและเครือข่าย ประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลายทั้งประชาชน ปัจเจกชน องค์กรอิสระสาธารณะประโยชน์ ภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน โดยสมาชิกของชุมชนไม่จำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันหรือมีความเป็นแบบเดียวกัน ช่องทาง การสื่อสารก็ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นแบบการพบปะเห็นหน้าค่าตากันโดยตรง มีทางเลือกในการติดต่อสื่อสารในหลายรูปแบบมารวมตัวหรือเชื่อมโยงกันโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่มิใช่เรื่องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม แต่เป็นผลประโยชน์ในวงกว้างและรวมไปถึงการสร้างระเบียบกติกาของสังคมขึ้นมาใหม่ด้วย

3) ชุมชนในแนวมนุษยนิยม

ชุมชนในแนวมนุษยนิยม เป็นแนวคิดของชุมชนเชิงอุดมคติ ซึ่งมีความคิดว่าชุมชนต้องก่อเกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพัน มีวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งที่เกิดโดยธรรมชาติอยู่แล้ว และรัฐไม่ค่อยได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับชีวิตของสมาชิกชุมชนมากนัก ทางเลือกที่นักคิดในแนวนี้เสนอก็คือการเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็กแต่มีโครงสร้างที่แน่นเหนียวเพราะเชื่อว่าชุมชนขนาดเล็กเท่านั้นจะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้นเพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด และกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่คนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนม

ข้อเสนอของชุมชนในลักษณะนี้ สะท้อนให้เห็นถึงปฏิกิริยาต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การขยายตัวของเมือง ประชากร การแข่งขัน การเอารัดเอาเปรียบ ฯลฯ ที่ก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยว ไม่สนใจใยดี ไม่รู้สึกว่าตนเองมีส่วนรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่นๆ ที่อยู่รอบข้าง ไม่รู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้นๆ ประเด็นหลักจะเกี่ยวข้องกับปัญหาทางด้านสังคมวัฒนธรรมและจิตวิทยาและการรื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิมในความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์โดยไม่ได้ระบุถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับระบบภายนอก

ความเป็นชุมชนในแนวมนุษยนิยมนี้มีลักษณะที่น่าสนใจคือ การไม่ได้ให้ความสนใจหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่ แต่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ซึ่งเป็นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความเป็นชุมชนหรือแบบแผนในอุดมคติ

4) ชุมชนในรูปแบบใหม่ หรือชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community)

ชุมชนในรูปแบบใหม่ เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในปริมณฑลเท่านั้น ชุมชนในรูปแบบใหม่ มีลักษณะเป็น "ชุมชนไร้พรมแดน" สมาชิกหรือผู้สนใจสามารถเข้าร่วมได้โดยไม่จำกัดแหล่งที่อยู่ ตราบเท่าที่ข่ายของเทคโนโลยีการสื่อสารครอบคลุมถึง อาจจะเป็นลักษณะของ "ชุมชนทางอากาศ" เช่น รายการวิทยุชุมชน ชุมชนเครือข่ายอินเตอร์เน็ต ฯลฯ สมาชิกไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน เป็นสมาชิกได้โดยไม่มีการจำกัดเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ชุมชนที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายคอมพิวเตอร์ สมาชิกไม่จำเป็นต้องพบปะหน้าตากันโดยตรง เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารและใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือสานความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของสมาชิก จะเห็นได้ว่าลักษณะของความเป็นชุมชนคือข่าย (Web) ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ และการสื่อสารของผู้คนต่างๆ ดังนั้นเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และการสื่อสารผ่านวิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ จึงมีบทบาทในการสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ ชุมชนที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายคอมพิวเตอร์ หรือ "ชุมชนเสมือนจริง" (Virtual Community) เป็นชุมชนที่มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ไม่มีอคติเกี่ยวกับ เพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่างหน้าตา เสียงพูด อากัปกิริยาของสมาชิก ชุมชนเสมือนจริงเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงผู้ที่มีความสนใจร่วมกันเข้าด้วยกัน ในชุมชนแบบเดิมเราจะรู้จักผู้คนต่อเมื่อได้พบปะหน้าค่าตาและต้องคบหาสมาคมกับผู้คนจำนวนไม่น้อยกว่าที่จะพบผู้ที่มีความสนใจในเรื่องบางเรื่องเหมือนกับเรา แต่ในชุมชนประเภทนี้เราสามารถเข้าถึงแหล่งที่เราสนใจได้อย่างทันที นอกจากนี้ยังมีข้อดีคือช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่จำเป็นและทันสมัยโดยไม่ต้องเก็บรวบรวมไว้มากมายเช่นแต่ก่อน ความเชื่อมโยงนี้มีในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับ ท้องถิ่น ระดับภูมิภาค จนถึงระดับโลก ปัจจัยและทิศทางของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ ความเป็นปัจเจกบุคคล ระบบเศรษฐกิจ และการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสารสนเทศอันไร้ขอบเขต ซึ่งจะสร้างให้เกิดวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่ ข้อดีที่เกิดขึ้น คือ นอกจากสร้างให้เกิดชุมชนการเรียนรู้แล้วยังสามารถสร้างขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้อย่างกว้างขวางอีกด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เป้าหมาย ประสิทธิภาพของข้อมูลข่าวสารและข่ายเทคโนโลยี อย่างไรก็ตาม มีข้อทักท้วงว่าชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ไม่น่าจะถือว่ามีลักษณะของความเป็น "ชุมชน" เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีพันธะผูกพันใดๆ กับชุมชน มีอิสระที่จะเลือกเข้าร่วมเมื่อใดก็ได้ หรือถอนตัวออกไปเมื่อใดก็ได้ อีกทั้งข้อมูลข่าวสารที่สื่อถึงกันก็ไม่สามารถที่จะเชื่อถือได้ทั้งหมด บางครั้งยังก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบของ

กับสถานการณ์ เป้าหมาย ประสิทธิภาพของข้อมูลข่าวสารและข่ายเทคโนโลยี อย่างไรก็ตาม มีข้อทักท้วงว่าชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ไม่น่าจะถือว่ามีลักษณะของความเป็น "ชุมชน" เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีพันธะผูกพันใดๆ กับชุมชน มีอิสระที่จะเลือกเข้าร่วมเมื่อใดก็ได้ หรือถอนตัวออกไปเมื่อใดก็ได้ อีกทั้งข้อมูลข่าวสารที่สื่อถึงกันก็ไม่สามารถที่จะเชื่อถือได้ทั้งหมด บางครั้งยังก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบของเทคโนโลยีอีกด้วย นอกจากนี้แม้จะพิจารณาว่าเป็นลักษณะของชุมชนที่ไร้พรมแดนแต่คน ส่วนใหญ่ยังมีพรมแดนทางด้านการสื่อสารและสิทธิในการมีและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีด้วย

2.3.3 ความเข็มแข็งของชุมชน

1) ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

ประเวศ วะสี (วิลาสินี ภูนุชอภัย,2543: 15) กล่าวถึงตัวบ่งชี้และมิติของความเข้มแข็งของชุมชนว่า การส่งเสริมให้ชุมชนชนบทมีความเข้มแข็งคือให้มีเบญจขันธ์ได้แก่ การที่จิตใจมีธรรมะ ขยันหมั่นเพียรและสันโดษ แบบแผนการผลิตเป็นการผลิตเพื่อกันเองเป็นเกษตรกรรมผสมผสาน สมดุลกับธรรมชาติแวดล้อม พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจไม่ต้องพึ่งพาภายนอก มีวิถีชุมชน มีสถาบันครอบครัวและวัด และวัฒนธรรมชุมชนแห่งการช่วยเหลือพึ่งพากัน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการ กล่าวคือ เรื่องความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่ออนาคตของประเทศ

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540: 8-10) ได้สรุปถึงลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งไว้ดังนี้

- ชุมชนที่มีภาพรวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้นในทางกายภาพหรือรูปธรรม คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกันในกิจกรรมต่างๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวมทั้งด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและสมาชิกในชุมชน ฯลฯ ในทางจิตวิญญาณ คือสมาชิกของชุมชนมีค่านิยม ความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่ง ร่วมกันและรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและสมาชิกในชุมชนมีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน

- ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับสูง โดยมีทุนแรงงานทรัพยากรเพื่อการยังชีพพื้นฐานของครอบครัวตนเอง แม้จะมีการพึ่งพิงภายนอกก็อยู่ในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจในการจัดการการเลือกสรรการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสูงไม่ว่าจะเป็นด้านอาชีพ การศึกษา การกินอยู่ประเพณี หรือการรักษาพยาบาล ก็ตาม

สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง

สุรวุฒิ ปัดไธสง (วิลาสินี ภูนุชอภัย, 2543: 11) ได้สรุปความเข้มแข็งของชุมชนในเชิงอุดมการณ์หรือการให้ความหมายของความเข้มแข็งของชุมชนจากทัศนะของบุคคลผู้มีประสบการณ์กับชุมชนอันมีมิติอันเป็นคุณสมบัติดังนี้

- สามารถพึ่งตนเองได้ คือ สามารถทำอะไรได้ด้วยตนเอง และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยเป็นชุมชนที่สามารถปรับตัวแก้ปัญหาของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

- เป็นชุมชนที่สามารถเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์และปรับตัวจนสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้

- เป็นชุมชนที่อยู่ในระดับพออยู่พอกินอย่างเพียงพอ อันเป็นชุมชนที่สามารถผลิตได้เองมีเทคโนโลยีเป็นของตนเองและสามารถใช้ได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมการผลิตเป็นการผลิตเพื่อกินและใช้ หากเหลือก็นำไปขาย

- มีวัฒนธรรมเป็นรากฐาน หมายความว่า วัฒนธรรมเป็นทุนของชีวิตในชุมชนที่มีกระบวนการผลิตขึ้นมาเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์สำหรับการอยู่รอดและดำรงอยู่ของชุมชนอย่างมีคุณธรรม ซึ่งจะมีสถาบันทางสังคมเป็นผู้ผลิตซ้ำหรือดำเนินการตามหน้าที่ คือ วัดและโรงเรียน และครอบครัวในชุมชนนั่นเอง

- มีอำนาจเพียงพอที่จะปะทะกับคนอื่นหรือนอกชุมชน ชุมชนจะต้องมีอำนาจต่อรองและต่อต้านอิทธิพล อำนาจภายนอกชุมชน ทั้งนี้เพื่อสามารถรักษาผลประโยชน์ของชุมชนไว้

- ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอย่างมีจิตสำนึกร่วมกันไม่แปลกแยก เป็นการมีส่วนร่วมที่ยืนบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นรากแก้วที่หยั่งรากลึกโดยอาศัยความสัมพันธ์ที่อยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมความเป็นเครือญาติอันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบและอาศัยผู้นำที่เข้มแข็ง มีศีลธรรม และมีความสามารถพิเศษ

- มีทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและคนที่มีคุณภาพ สามารถจัดการทรัพยากรได้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาทบทวนงานวิจัยในระยะที่ผ่านมาเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน พบว่ากระแสการพัฒนาสังคมมนุษย์รูปแบบเดียวตามอย่างประเทศตะวันตก ไม่ว่าจะเรียกสังคมทุนนิยมเสรีหรือสังคมโลกาภิวัฒน์ กำลังเกิดปัญหาเศรษฐกิจสังคม มากมาย จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนวิธีคิดใหม่และเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาใหม่จะต้องประกาศศักดิ์ศรีของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาแบบ

องค์รวมของชุมชน/ ท้องถิ่นขึ้นมา เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนเช่น งานวิจัยชุด "โครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน" โดยนภาภรณ์ หะลานนท์ และคณะ เป็นการศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชนในหมู่บ้านไทยใน 9 กรณี ที่มีความเข้มแข็งเกิดขึ้นในลักษณะต่างๆ กัน โดยการศึกษานี้สามารถชี้ให้เห็นถึงภาวะคู่ตรงข้าม คือความอ่อนแอที่เคยเกิดขึ้นในชุมชนในยุคของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย สิ่งที่ได้จากงานวิจัยชุดนี้ในประเด็นดังกล่าวคือ ชุมชนหมู่บ้านนั้นได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน บ่อบาดาล คลองชลประทาน เขื่อนไฟฟ้า ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการเกษตร ได้แก่ มีการใช้พันธุ์ข้าวจากห้องทดลอง ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง มีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชไร่ให้เหมาะแก่การปลูกพืชเพื่อขายมีการใช้เครื่องทุ่นแรง คือ รถไถ การเปลี่ยนแปลงทางด้านการบริโภค โดยมีสินค้าสมัยใหม่พวกจักรยานยนต์ โทรทัศน์ เครื่องใช้ไฟฟ้า การให้บริการของรัฐแบบสมัยใหม่ ได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน บริการทางการแพทย์แผนใหม่ ระบบสินเชื่อโดยผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการนำไปสู่ความอ่อนแอของชุมชน ซึ่งมีลักษณะเด่นหลายประการคือเป็นสังคมแห่งความเสี่ยงทั้งในด้านปริมาณผลผลิต ราคาผลผลิต การเกิดสารพิษในชุมชน การขาดแคลนทรัพยากรสำหรับการดำเนินชีวิตที่พอเพียงเช่นในอดีต การหมดลงของอำนาจอิสระในการจัดการกับปัญหาและการลดลงของจิตสำนึกแห่งชุมชน

การสร้างความรู้เกี่ยวกับกระบวนการพลิกฟื้นเศรษฐกิจชุมชนอีกกระแสหนึ่งพยายามนำเสนอว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยมีศักยภาพ พลังและภูมิปัญญาที่สั่งสมอยู่มากมาย งานวิจัยที่นำเสนอแนวคิดในกระแสนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยส่วนใหญ่จะพยายามเข้าไปศึกษาชุมชนซึ่งประสบความสำเร็จในการทำให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ โดยไม่ต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง งานวิจัยที่บุกเบิกความคิดในเรื่องนี้ได้แก่ การศึกษาชุมชนคีรีวง อำเภอลานสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยพรวิไล เลิศวิชา(2532) การวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า ชุมชนคีรีวงซึ่งไม่ต่างจากชุมชนหมู่บ้านอีกมากมายที่ต้องประสบกับปัญหาการขายผลผลิตได้ในราคาถูกเพื่อให้สมาชิกสามารถขอกู้เงินไปใช้ประโยชน์พร้อมๆ กับการสร้างกลุ่มออมทรัพย์นี้ ทำให้คนค่อยๆ หลุดพ้นจากการเป็นหนี้สินล้นพันตัวเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนในปี 2531 มีเงินทุนเกือบ 10 ล้านบาท

อาจสรุปได้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสิ่งที่แสดงความสามารถของแต่ละชุมชนที่มีการรวมตัวกันของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในเมืองหรือในชนบท ทั้งที่รู้จักกัน หรือไม่รู้จักกัน โดยมีพื้นฐานของความมีจิตสำนึกที่ต้องการมีส่วนร่วม และช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

ในชุมชน มีความสมัครสมานสามัคคี มีความรัก มีน้ำใจ มีความเอื้ออาทรต่อกัน โดยไม่มีการแบ่งชนชั้น ฐานะ สามารถวิเคราะห์ปัญหาและทางเลือก และตัดสินใจเลือก แล้วนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ พัฒนาไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ชุมชนมีความสามารถพึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2) ปัจจัยและเงื่อนไขที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชน

2.1) โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ โครงสร้างทางสังคม เป็นเครื่องกำหนดคุณสมบัติของสังคม (ประเวศ วะสี ; มปป: 25) ชุมชนที่จะมีความเข้มแข็งได้นั้น โครงสร้างทางสังคมของชุมชนจะต้องอยู่ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ อยู่ในแนวราบหรือแนวนอน ซึ่งโครงสร้างแบบนี้เป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือและเกิดการมีส่วนร่วมของคนทั้งหมดได้อย่างกว้างขวาง เอื้อให้คนได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระก่อให้เกิดความรักความสามัคคี ซึ่งเป็นรากฐานของความเข้มแข็งและพลังของส่วนรวมเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส ระบบการเอามื้อเอาแรงกันในทุกภาค หรือการผูกเกลอ ผูกเสี่ยวในภาคอีสานและภาคใต้ เป็นต้น

2.2) ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (แบบยังชีพ) นัยสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงโดยสาระคือ การกลับฟื้นคืนจิตวิญญาณมนุษย์สู่เศรษฐกิจที่แท้จริง เศรษฐกิจพอเพียงนั้นเมื่อพิจารณาแล้วพบว่าทุกคนสามารถมีจุดร่วมและเรียนรู้ร่วมกัน คือ ปรับเปลี่ยนแนวคิดและทิศทางการพัฒนาจากการที่ มุ่งแต่เพียงเร่งขยายอัตราปริมาณการผลิต การบริโภคและการสะสมทุนเงินตราให้สูงสุดตามทฤษฎีการเจริญเติบโต แล้วหันมาหาหลักการและแนวทางใหม่ที่ส่งเสริมให้มนุษย์ได้พัฒนาขีดความสามารถเรียนรู้เพื่อพึ่งตนเอง ดังนั้นหลักความคิดความเข้าใจความเป็นจริงเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของฐานทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นทั้งต้นทุนชีวิต และศักยภาพสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงนับเป็นรากฐานสำคัญยิ่งสำหรับหลักการเศรษฐกิจ พอเพียงนั่นเอง

2.3) ค่านิยมจากศาสนธรรม ได้แก่ กฎ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึงองค์กรชุมชนที่ควบคุมดูแลให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่า และระบบแนวคิดที่เป็นอยู่ นอกจากนี้ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติหรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องธรรมชาติที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งยังคงดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ทั้งนี้รวมถึงความสมถะสันโดษที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา และปลูกจิตสำนึกในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

2.4) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ระบบความรู้เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและระบบความรู้นี้ต้องไม่ใช่ระบบความรู้เดิมเท่านั้น แต่ต้องเป็นระบบการนำความรู้สมัยใหม่เข้ามาบูรณาการเท่าที่เป็นมาระบบความรู้ ไม่ว่าจะเป็นความรู่ที่ได้จากห้องทดลองหรือความรู้ที่ได้จากอาจารย์มหาวิทยาลัย หรือความรู้ที่ได้จากผู้รู้ทั้งหลายไม่ได้ตอบสนองความต้องการของชุมชน คือ ต้องมีการพิจารณาว่ามีความรู้อะไรบ้างที่จะสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง และมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของชุมชนภายใต้สังคมที่ทันสมัยจริงๆ และต้องรู้ว่าชุมชนมีระบบความรู้อะไรบ้างที่มีคุณค่าและสมควรนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ เราจะต้องเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ การวัดความเข้มแข็งของชุมชนจะต้องเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วางแผนนโยบาย นักวิชาการและชุมชน

2.5) ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ระบบเครือญาติ รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ ที่เอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันตามค่านิยมจากศาสนธรรม เป็นตัวกำหนดให้ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงสังคมอันเป็นปัจจัยหนึ่งของความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับคนมากกว่า ผลประโยชน์ (อำนาจ เงินวัตถุ ฯลฯ) เป้าหมายของความสัมพันธ์อยู่ที่คน คือการช่วยเหลือ พึ่งพา และพัฒนากันและกันด้วยความปราณาดี รักใคร่ มีความเอื้ออาทรและเมตตากรุณาต่อกันในฐานะของเพื่อนมนุษย์ กระบวนการเรียนรู้ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้จึงส่งเสริมการพัฒนาจิตใจ ทำให้เกิดจริยธรรม รู้จักการจัดความสัมพันธ์ที่ไม่เบียดเบียนหรือเอาเปรียบกัน อีกทั้งก่อให้เกิดพลังของความร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

2.6) กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นๆ ในชุมชนสามารถทำให้คนอื่นๆ ในชุมชนเชื่อฟังและให้ความเคารพนับถือ และให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมรวมทั้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ผลสำเร็จที่ดี หรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ผู้นำต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่เป็นที่ยอมรับของชุมชน และมีความสามารถที่จะใช้ความรู้นั้นให้เกิดประโยชน์รวมทั้งมีความสามารถในการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกในการช่วยกันดูแลทรัพยากรของชุมชน

2.7) กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลา ชุมชนจะเกิดความเข้มแข็งได้จำเป็นจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์ และการติดต่อสื่อสารกันอยู่ตลอดเวลาระหว่างสมาชิกในชุมชนเพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเรียนรู้ ทัศนคติ และเพื่อปรึกษา

หารือในปัญหาของชุมชน ฯลฯ ปัจจัยประการนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญานชุมชนรวมถึงความร่วมมือภายในชุมชน

2.3.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดของการพัฒนาแนวใหม่ที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน จะมุ่งเน้นกลวิธีของการพัฒนาที่เน้น "การมีส่วนร่วม" ของประชาชนในชุมชน นั่นคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเป้าหมายให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ องค์ประกอบสำคัญในกระบวนการพัฒนาทุกเรื่องก็คือ การมีส่วนร่วม ซึ่งประพันธ์ ปิยะรัตน์ ได้กล่าวไว้ว่า "การมีส่วนร่วมกับการพัฒนา หมายถึง การเพิ่มพูนการอยู่ดีกินดีของพลเมืองทั้งหมด โดยอาศัยการมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ในกระบวนการพัฒนาและกระจายผลประโยชน์ได้อย่างยุติธรรมการพัฒนาที่มีส่วนร่วม ต้องเริ่มด้วยการกำหนดตัวปัญหา หรือจะต้องมีภาพของการพัฒนา (vision) ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเป็นอันดับแรก ต่อมาคือ การกำหนดเป้าประสงค์ของการพัฒนา (Goal) ร่วมกัน ทุกภาค ทุกระดับของการพัฒนา และมีการตกลงกำหนดกลวิธีแผนงาน โครงการพัฒนาในระดับชุมชนและในระดับภาคอื่นๆ ตามด้วยการปฏิบัติตามแผนหรือโครงการการติดตามประเมินผล เพื่อให้ทราบผลที่เกิดขึ้นและปรับปรุงโครงการที่อาจกระทำต่อไป การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นมีคำในภาษาอังกฤษที่ใช้กันอยู่เสมอมี 4 คำ คือ Community Participation , Community involement, popular participation และ people participation สำหรับ 2 คำหลังมักจะพบในบทความทางวิชาการของUNICEF เสมอ อย่างไรก็ตามความหมายของทั้งสี่คำจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ยกเว้นสองคำแรกที่มีข้อโต้แย้งกันอยู่บ้าง ดังในเอกสารขององค์การอนามัยโลก ระบุว่า Community involement น่าจะให้ความหมาย ลึกซึ้งกว่า Community Participation เพราะสิ่งที่พึงพาปรารถนามิใช่เพียงแต่ "ชุมชนเข้ามาร่วม" ซึ่งดูเหมือนว่าชุมชนเป็นฝ่ายถูกกระทำ แต่น่าจะเป็นกลไกและกระบวนการที่จะทำให้ประชาชนสามารถเข้ามาเป็นเจ้าของเกี่ยวข้องในโครงการและกิจกรรมอย่างกระตือรือร้น ตลอดจนมีความรับผิดชอบในการตัดสินใจ และพยายามทำงานร่วมกันกับเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนา

ไพรินทร์ เดชะรินทร์ (2527: 6-7) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครรูปต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายพัฒนาที่กำหนดไว้คือ 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน

3) ร่วมวางนโยบายหรือโครงการเพื่อขจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร 5) ร่วมลงทุนในกิจกรรม ตามขีดความสามารถของตนเอง 6) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ 7) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาจะเห็นได้ว่าไพรัตน์ได้ระบุอย่างชัดเจนถึงบทบาทของรัฐว่าเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้นในการพัฒนา และดูเสมือนให้ทำตามเป้าหมายหรือนโยบายที่รัฐเป็นผู้กำหนดโดยเพียงให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ เท่านั้น แต่ไม่ได้ระบุว่าประชาชนต้องมีบทบาทในการกำหนดเป้าหมาย หรือนโยบายหรือไม่ อย่างไร ซึ่งในความหมายของไพรัตน์ เดชะรินทร์ต่างจากความหมายของอคิน รพีพัฒน์ที่ได้ให้ความหมายไว้โดยสิ้นเชิง โดยอคิน รพีพัฒน์ (2527: 320) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนน่าจะหมายถึงการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหาเป็นผู้กระทำทุกอย่างให้แก่ประชาชนในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งจะเป็นเช่นนี้ได้ประชาชนต้องมีศักยภาพในทุกด้านเพียงพอ ในการที่จะคิดค้นปัญหาและการตัดสินใจดำเนินการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องข้อมูลข่าวสาร ความรู้ด้านต่างๆ เป็นต้น แต่อคิน รพีพัฒน์ ก็ยังไม่ได้กล่าวถึงวิธีการในการที่จะทำให้ถึงเป้าหมายตามแนวคิดการมีส่วนร่วมเช่นนั้น ซึ่งชัยอนันต์ สมุทรวณิชย์ (2533: 210) ได้กล่าวย้ำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นทั้งอุดมการณ์ ความเชื่อ เป้าหมาย นโยบายตลอดจนกระบวนการ และวิธีการ ดังนั้นจึงไม่ควรกล่าวถึงการมีส่วนร่วมอย่างลอยๆ และไม่ควรหยุดอยู่เพียงพูดถึงการมีส่วนร่วมว่าเป็นเป้าหมาย เป็นนโยบายโดยไม่มีการระบุลงไปอย่างชัดเจนว่าจะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมได้อย่างไร สำหรับข้อสรุปที่ได้จากการประชุมของศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุขมหาวิทยาลัยมหิดลได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงคืออำนาจในการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองในการแก้ไขปัญหาของตนเองโดยวิธีการที่สอดคล้องกับความต้องการ สอดคล้องกับ ความคิด ความเชื่อ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตนเอง

1) หลักการของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมอาจพิจารณาถึงการกระทำร่วมกันของบุคคลในกระบวนการพัฒนา 2 ลักษณะ คือ

1.1). การมีส่วนร่วมเป็นมรรคหรือ กลวิธีพัฒนา (Participation as a means) หมายถึง การมีส่วนร่วมเป็นมรรควิธี เป็นเครื่องมืออันจะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้ แนวคิดนี้จะเป็นการนำเอาทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาที่ระบุไว้ก่อนซึ่งจะทำให้การมีส่วนร่วมในแนวคิดนี้มีข้อจำกัดอยู่ตรงที่ต้องให้ข้อเสนอ

แนะหรือคำแนะนำมีการจูงใจให้ชุมชนมีส่วนร่วม แต่ในเวลาเดียวกันชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการตั้งเป้าหมาย

1.2) การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายการพัฒนา (Participation as an end) ซึ่งมุ่งเน้นกระบวนการของการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างพลังอำนาจ(empowerment) ให้กับชุมชนทำให้ประชาชนทำ กิจกรรมร่วมกันเกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความสามัคคีจนทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เป็นการรวมกลุ่มที่มีความสามารถและมีศักยภาพในกระบวนการแก้ไขปัญหาและร่วมทำกิจกรรมซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าผลลัพท์ที่ได้จากการกระทำเพราะการมีส่วนร่วมจะยังคงอยู่ แม้โครงการจะสิ้นสุดลง ทำให้เกิดประโยชน์อย่างถาวรและยั่งยืนต่อชุมชน

สุนทร สุนันท์ชัย (อ้างในจุติเทพ ยาสมุทร, 2543: 20) เสนอว่าทฤษฎีและแนวคิดทางสังคมวิทยาที่น่าจะอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ดี ได้แก่ ทฤษฎีนักปรัชญากลุ่ม มนุษยนิยม ซึ่งได้แก่ Paulo Freire และ Julius Nyerer ได้ให้ความเห็นว่ามนุษย์ทุกคนเสมอกันในศักดิ์ศรี คุณค่าและ ศักยภาพ ซึ่งสามารถเป็นประโยชน์แก่สังคมได้ มนุษย์ย่อมสามารถเลือกทางที่เห็นว่ายุติธรรมโดยไม่ จำเป็นต้องฟังคำสั่งหรือคำชี้นำอย่างงมงาย

เสน่ห์ จามริก (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527: 3) ได้นิยามว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซงครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดเจงให้ควบคุม ระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ เพื่อการดำรงชีวิตตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองอย่างเชื่อมั่น

ฉลาด ระมิตานนท์ (อ้างในทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527: 106) พบว่าอุปสรรคที่เป็นตัวขัดขวางการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในหมู่เกษตรกรคือ ระบบอุปถัมภ์ และเสนอความเห็นเพิ่มเติมว่า ปัจจุบันการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาของกลุ่มชาวนารับจ้างมีทั้งปัจจัยส่งเสริมและขัดขวางอันเป็นเหตุให้ก่อตั้งกลุ่มหยุดชะงัก

ม.ร.ว อคิน รพีพัฒน์ (อ้างในยกกระบัตร โครงการพัฒนาชนบทลุ่มแม่น้ำกลอง (2531: 49) ได้สรุปรูปแบบการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนมีอยู่ 5 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาในการพิจารณาปัญหา และจัดระดับความสำคัญของปัญหา ตลอดจนร่วมในกระบวนการ ตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา 3) การมีส่วนร่วมในการค้นหา พิจารณาแนวทางและวิธีการแก้ปัญหา 4) ภารมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา 5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรม สรุปผลของโครงการ

ในการประชุมเรื่อง "การมีส่วนร่วมของชุมชน : นโยบายและกลวิธี" เมื่อวันที่ 10-12 กุมภาพันธ์ 2527 ณ โรงแรมสามพราน จังหวัดนครปฐม ได้ให้คำจำกัดความการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า "การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่อยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม ในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองเป็นตัวของตัวเอง" (ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527: 23)

โคเฮนและอัปฮอปป์ (Cohen and Uphoff อ้างในชาตรี สองศรี, 2542: 10) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบคือ 1)การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการ ตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติงาน 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหารและการประสานขอความร่วมมือ 3)การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ด้านวัตถุ ผลประโยชน์ด้านสังคมหรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล 4)การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

การศึกษานี้ยึดขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาของ โคเฮนและอัปฮอปป์

2) ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในประเด็นของปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น Norman Uphoff ได้เสนอดังนี้ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527,: 102) การพิจารณาว่า ประชาชนจะมีส่วนร่วมกิจกรรมต่างๆ มากเพียงใดนั้นจะต้องพิจารณาถึงมิติการมีส่วนร่วม ได้แก่ ปัจจัยทางกายภาพ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ-ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางวัฒนธรรม- ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ (บรรณาธิการ), 2527, : 276) ได้สรุปปัญหาเกี่ยวกับตัวชาวชนบทที่ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมไว้ว่า ในอดีตสังคมไทยเป็นสังคมที่มั่นคง จึงไม่มีความจำเป็นในการเสริมสร้างการทำงานร่วมกันต่างคนต่างทำก็เพียงพอต่อการยังชีพ ชาวชนบทจึงขาดนิสัยการทำงานร่วมกันอย่างจริงจังและถาวร จะมีแต่การทำงานร่วมกันเป็นครั้งคราว เช่น ลงแขก การร่วมประเพณี เป็นต้นจากการที่ชาวชนบทมีทัศนคติในแนวทางลัทธิปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ซึ่งการที่จะยอมรับความคิดริเริ่มหรือของแปลกใหม่ ก็ต่อเมื่อเห็นว่าจะได้ประโยชน์โดยตรงในระยะสั้น และธรรมชาติของชาวชนบทมักจะไม่ชอบแสดงตัวเป็นศัตรูกันซึ่งกัน รวมทั้งไม่ชอบโต้เถียง ขัดแย้งกับคนภายนอกเขาจึงรับทุกอย่างโดยไม่ค้าน แต่ไม่เห็นด้วย แต่เมื่อถึงเวลาดำเนินการเขาจะไม่เข้าไปมีส่วนร่วมหรือ เข้าไปตอนแรกแล้วขาดหายไป

อคิน รพีพัฒน์ พบว่าระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคที่ขัดขวางการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาสังคมไทย รวมทั้งความเกรงใจการดิ้นรนหาที่พึ่งของชาวชนบทอันเนื่องจากความไม่แน่นอนในอาชีพ และรายได้ ไม่มั่นใจในสถานภาพทางสังคมของตนเอง และกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อช่วยเหลือกลุ่มคนขององค์กรหลักท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งกระตุ้น ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตระหนักในปัญหา สามารถวิเคราะห์ตัดสินใจ แก้ปัญหา และพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจะแตกต่างก็แต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมพัฒนาของประชาชนอาจทำโดยบังคับ โดยสมัครใจตามความจำเป็น อาจกระทำในกรอบนโยบายที่กำหนดหรือทำตามความจำเป็นที่ผู้อยู่ร่วมในชุมชนต้องช่วยกันเพื่อการอยู่รอด หลักการแนวคิดและแนวทางการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมนุมยังถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ ส่วนจะทำได้มากน้อยและทำตามหลักได้เพียงไรย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ มากมาย

มีรายงานการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของแกนนำหรือกลุ่มเป้าหมายในชุมชนจะช่วยเพิ่มขีดขั้นความสำเร็จของโครงการ ทั้งนี้เนื่องจากการมีส่วนร่วมของชุมชนก่อให้เกิดการพึ่งตนเองและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังจะเห็นได้จากการศึกษาของมนัส สุวรรณ และ ชูเกียรติ มีสุวรรณ (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่องการให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดน่านและลำปางพบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนซึ่งรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นนั้นจะต้องสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นมาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ทุกคนในชุมชนยอมรับในกติกาของชุมชนทุกคนจึงช่วยกันดูแลรักษาป่าเป็นอย่างดี สอดคล้องกับการศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภีของ กรรณิกา ชมดี พบว่าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโครงการในแบบต่างๆ คือ ร่วมประชุม ออกแรง ออกเงิน ออกวัสดุอุปกรณ์ เป็นผู้นำ เป็นคณะกรรมการ นอกจากนี้ผู้นำท้องถิ่น ได้แก่ กำนันผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ ครู กรรมการสภาตำบล กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน พัฒนากร เจ้าหน้าที่เกษตร เจ้าหน้าที่โครงการสารภีมีความสัมพันธ์กับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนด้วยและมีหลักฐานปรากฏในโครงการสุขภาพบางโครงการเช่น โครงการโภชนศึกษาที่ประสบผลสำเร็จอย่างดีเนื่องจากโครงการดังกล่าวที่ดำเนินการโดยสมาชิกในชุมชนหรือจากการศึกษาโครงการสุขภาพอย่างมีประสิทธิภาพและได้ผลยั่งยืนนั้น พบว่าปัจจัยที่มีความสำคัญที่สุดต่อความสำเร็จของแต่ละโครงการคือ การมีส่วนร่วมของชุมชน นอกจากนี้ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ(2543: 6) กล่าวว่าการมีส่วนร่วมเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาซึ่งไม่ได้มีความหมายเพียงการให้โอกาสแก่ประชาชนที่จะเข้าร่วม

เท่านั้นหากแต่เป็นการคืนสิทธิและอำนาจให้ประชาชนในการกำหนดอนาคตของตนเองโดยพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชนและถือว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนตามนัยทางการเมืองเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักการพัฒนาแบบบนสู่ล่างให้เป็นแบบล่างขึ้นบนโดยให้ประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา โดยภาครัฐเป็นฝ่ายส่งเสริมและสนับสนุน

2.3.5 จิตสำนึกสาธารณะ

จิตสำนึกสาธารณะ หมายถึง ความตื่นตัวของสังคมและการยอมรับในสาธารณชน ถึงความสำคัญขององค์คุณแห่งประชาสังคม โดยการเห็นความสำคัญและเคารพในคุณค่าของความคิดริเริ่มอิสระของปัจเจกบุคคลที่จะทำงานเพื่อสังคมส่วนรวมโดยไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจอาณัติของอำนาจการเมืองที่เป็นทางการและ เน้นการมีส่วนร่วมโดยสมัครใจในการสร้างสรรค์สังคมอันเป็นรากฐานของประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะเป็นรากแก้วของการเมือง สาธารณะที่ประชาชนเป็นเจ้าของ การเรียนรู้ของชุมชนก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ไม่แยกขาดจากสำนึกสาธารณะ ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มี สุขภาพดี หรือชุมชนที่มีความเข้มแข็งเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

จากการที่ผู้คนจากหลากหลายพื้นที่ หลากหลายรูปแบบกิจกรรม หลากหลายความสนใจได้มองเห็นปัญหาร่วมกัน ตระหนักถึงความสำคัญของตนเองต่อปัญหาใดๆ ของชุมชน สังคมหรือเกิดจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม สำนึกถึงพลังของตนเองว่าจะสามารถร่วมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมได้ แล้วเกิดการรวมตัวกันขึ้นเพื่อใช้พลังนั้นมาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พึ่งพาอาศัยกันเพื่อการจัดการกับชุมชนของตนเองโดยมีความตระหนักและรับผิดชอบด้วยกันในปัญหาของชุมชนมีความรู้สึกถึงการมีส่วนร่วมและความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ เกิดความร่วมมือกันในการแสวงหาทางออก และปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชนสังคมร่วมกันเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มและองค์กร

จิตสำนึก เป็นจิตที่มีทั้งความตระหนัก (Awareness) และความรับผิดชอบ (Responsibility) จิตสำนึกเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบด้านจิตพิสัย คุณลักษณะด้านจิตพิสัยเป็นลักษณะภายในจิตใจของบุคคลซึ่งมีความต่อเนื่องกัน ทำนองเดียวกับที่สงบ ลักษณะ (วราพร ศรีสุพรรณ, 2537) ที่กล่าวถึงลักษณะด้านการรู้สึกตามแนวคิดของ Karthwohl, Bloom และ Masia ซึ่งเชื่อว่าคุณลักษณะด้านการรู้สึกเป็นโครงสร้างของความรู้สึกภายในจิตที่มีลำดับขั้นจากระดับที่พอใจน้อยๆ ไปจนถึงสูงสุดที่พอใจมากๆ โดยจำแนกลำดับขั้นของการรู้สึกเป็น 5 ระดับ คือ

1) ระดับพอใจรับรู้ เป็นระดับที่สนใจฟัง รับรู้ มักแสดงออกด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น

2) ระดับเต็มใจตอบสนอง เป็นระดับที่พอใจในสิ่งนั้น มักแสดงออกด้วยการค้นหา รวบรวมให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้น พูดและกระทำไปในแนวทางที่ชื่นชมต่อสิ่งนั้น

3) ระดับเห็นคุณค่า เป็นระดับที่เห็นคุณค่าหรือเห็นความสำคัญของสิ่งนั้นแสดงออกด้วยการพยายามแสวงหาในสิ่งนั้น ชักชวนและรณรงค์ เพื่อให้ผู้อื่นยึดถือคล้อยตามในสิ่งนั้น

4) ระดับจัดระบบ เป็นระดับที่สรุปคุณค่าของสิ่งต่างๆ ขึ้นเป็นเกณฑ์ หรือหลักการของความดีความงามที่ใช้ยึดถือเป็นแนวของการประพฤติปฏิบัติ

5) ระดับลักษณะพิสัย เป็นระดับที่รับรู้คุณค่าของความดีความงามเข้าเป็นอุดมการณ์ที่แน่นแฟ้นของบุคลิกภาพที่ถาวร

จากแนวคิดนี้ลักษณะของความรู้สึกจะค่อยๆ เพิ่มพูนจากความเข้มข้นน้อยๆ ในระดับที่ 1 และทวีความเข้มข้นเป็นความรู้สึกพอใจที่มั่นคงในระดับที่ 2-3-4 และ5 ดังนั้นกลุ่มที่มีจิตสำนึกร่วมกันจึงต้องเป็นกลุ่มที่สร้างอนาคตร่วมกัน มองเห็นอนาคตข้างหน้าร่วมกัน ตระหนักรับรู้และเข้าใจร่วมกันถึงทิศทางข้างหน้าที่จะไปด้วยกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน และในชุมชนชนบทเรื่องของการมี จิตสำนึกสาธารณะ จะมองเห็นได้ในการแสดงออกถึงความรู้สึกและวิถีปฏิบัติในเรื่องของความเป็น "ของหน้าหมู่" ของชุมชน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวมร่วมกัน เช่น กิจกรรมกลุ่มเหมืองฝาย กิจกรรมกลุ่มหัววัด และวิถีปฏิบัติด้านขนบธรรมเนียมประเพณีภายใต้อุดมการณ์เรื่องผีของชุมชน อันนำมาซึ่งการปฏิบัติพิธีกรรมในเรื่องของหน้าหมู่ เช่น พิธีเลี้ยงผีฝาย เป็นการสร้างจิตสำนึกของเรื่อง "หมู่กิ๋นแม่น้ำเดียวกั๋น" และการ ฮอมปอย (การร่วมทำบุญ) เป็นจิตสำนึกของกลุ่มหัววัด หรือ "หมู่กิ๋นหัววัดเดียวกั๋น" จะต้องช่วยกัน ทำนุบำรุงศาสนาสถานของกันและกัน ส่วนเรื่องจิตสำนึกของความเป็นเครือญาติก็คือพิธีเลี้ยงผีปู่ย่า

ในการศึกษาเรื่องความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการขยะมูลฝอยในครัวเรือนครั้งนี้ได้นำเอาแนวคิดหลัก 4 แนวคิดดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการศึกษา ได้แก่ แนวคิดความเข้มแข็งของชุมชน หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน หลักการจัดการขยะมูลฝอย และจิตสำนึกสาธารณะ ซึ่งได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาไว้ดังนี้

แผนภูมิ 2.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

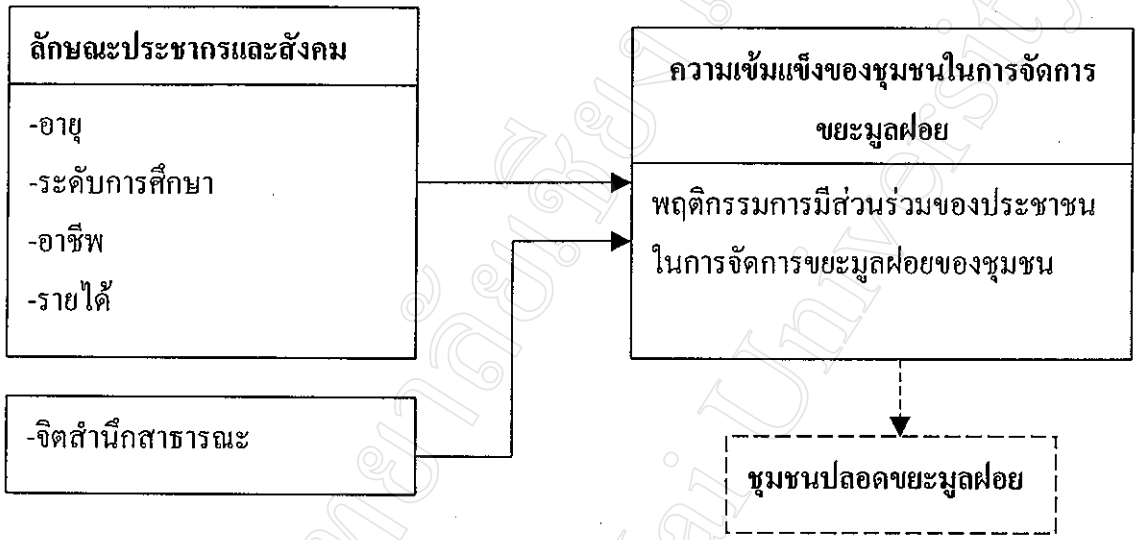

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ Chiang Mai University